

บทที่ 6

แนวทางการพัฒนาและข้อเสนอแนะ

แนวทางการพัฒนา

เพื่อให้เป็นไปตามหลักของการวางแผนพัฒนา เมื่อสามารถกำหนดแนวทางพัฒนาชุมชนแออัดริมคลอง ทั้ง 4 ประเภทได้แล้ว จึงควรมีการชี้แจงแนวทางดังกล่าวให้ชัดเจนขึ้น บ่งบอกถึงลักษณะที่ครอบคลุมประเด็นสำคัญๆในแนวทางนั้นๆ และระบุถึงหน่วยงานที่ควรรับผิดชอบหรือเป็นผู้นำไปปฏิบัติ สำหรับในที่นี้ แนวทางการพัฒนาชุมชนแออัดริมคลองในกทม. ทั้ง 4 ประเภท ได้แก่ การอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชน การปรับปรุงผังชุมชนใหม่ การควบคุมและปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชน และการควบคุมและรื้อย้าย

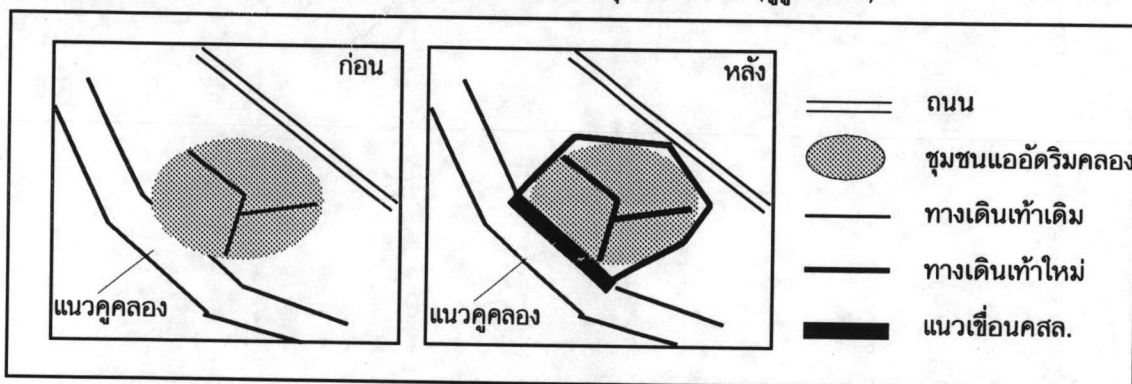
1. แนวทางการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชน

ในเรื่องนี้ ก่อนอื่นต้องทำความเข้าใจกับความหมายของทั้ง 2 ประเด็น คือ การอนุรักษ์ ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2525 หมายถึง การรักษาให้คงอยู่หรือคงอยู่ในสภาพเดิมเป็นส่วนใหญ่ ในกรณีของชุมชน การอนุรักษ์อาจถูกพิจารณาในเชิงพื้นที่ เช่น ที่ตั้ง หรือ แผนผังชุมชน หรือ ลักษณะทางด้านกายภาพภายในชุมชน เช่น อาคารบ้านเรือน เป็นต้น ส่วนการปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชน จะหมายถึง การปรับปรุงทางด้านกายภาพที่จำเป็นทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนไม่ให้เสื่อมโทรมลง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น การปรับปรุงดังกล่าวจะต้องดำเนินอยู่ภายใต้แนวทางการอนุรักษ์ชุมชน นั่นคือ การปรับปรุงที่จะทำขึ้นจะต้องไม่ส่งผลกระทบต่อคุณค่า หรือเอกลักษณ์ของชุมชนที่จะอนุรักษ์ไว้

เนื่องจาก ชุมชนแออัดริมคลองในกทม.บางแห่ง อาจเกิดจากการเสื่อมโทรมของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำเดิมที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ การมองชุมชนแออัดริมคลองเหมือนกับชุมชนแออัดโดยทั่วไปโดยอาศัยวิธีการที่ต้องขจัดให้หมดสิ้นไปนั้น เป็นการมองข้ามความสำคัญของเอกลักษณ์ของกทม.ไป ในแง่ของการเป็นเมือง ที่ถูกเรียกว่า เวนิสตะวันออก ซึ่งเป็นการแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของประชากรตามริมน้ำลำคลองแต่ดั้งเดิม เกิดเป็นชุมชนริมน้ำลำคลอง แม้ว่าในปัจจุบันคูคลองจะถูกทับถมและลดความสำคัญลงไปมาก และเกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนริมน้ำลำคลองอย่างมากมาย เอกลักษณ์ของเมืองเกือบถูกทำลายไปหมดสิ้น หากแต่การตระหนักถึงความสำคัญในประเด็นนี้ จะเป็นการช่วยส่งเสริมการพัฒนาเอกลักษณ์ของเมืองขึ้นในอีกแง่มุมมองหนึ่ง นอกจากนี้ เหตุที่เสนอแนวทางการอนุรักษ์ควบคู่กับการปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชนนั้น เนื่องจากชุมชนเป็นเรื่องของคน ของคุณภาพประชากร ดังนั้นการเสื่อมโทรมลงของคุณภาพชีวิตประชากรในชุมชนจึงเป็นสิ่งที่ควรแก้ไข นอกจากนี้ในเรื่องที่เกี่ยวกับหน้าที่ของชุมชนที่สร้างประโยชน์ให้กับเมือง ก็สมควรที่จะทำให้ชุมชนนั้นดำรงอยู่ได้ เช่น การช่วยเหลือกรมชลประทานดูแลระดับน้ำในคลองและรักษาความสะอาดบริเวณประตูน้ำ

แต่อย่างไรก็ตาม แนวทางการพัฒนาที่ใช้ในชุมชนลักษณะนี้อาจจะต้องเน้นการปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชนโดยทั่วไปมากกว่าการปรับปรุงในเชิงอนุรักษ์

ส่วนรูปแบบแนวทางการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชนแออัดริมคลองนี้ อาจเริ่มจากการตระหนักถึงความสำคัญหรือการมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สมควรแก่การอนุรักษ์ในชุมชนหนึ่งๆ(หรือการเห็นความสำคัญของหน้าที่ชุมชน สมควรแก่การคงอยู่) ดำเนินการศึกษาถึงประวัติความเป็นมา(หรือหน้าที่ชุมชน)และแผนผังชุมชนเดิม เพื่อชี้แจงหรือกำหนดความสำคัญของชุมชนให้ชัดเจนขึ้น ศึกษาสภาพปัจจุบันของชุมชน และวิเคราะห์ปัญหาในเชิงกายภาพ เศรษฐกิจ-สังคม และสิ่งแวดล้อมในชุมชน แล้วหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้น โดยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะต้องไม่กระทบต่อเอกลักษณ์โดยรวมของชุมชน โดยการปรับปรุงสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกจะถูกเสนอให้มีการก่อสร้างที่สอดคล้องหรือกลมกลืนกับเอกลักษณ์นั้นๆ ทั้งในด้านการทำทางเท้า การวางโครงข่ายสาธารณูปโภค ฯลฯ และการปรับปรุงสภาพแวดล้อมภายนอกควรได้รับความสนใจรูปแบบการพัฒนามากกว่าสภาพแวดล้อมภายใน ทั้งนี้เพื่อลดการเปลี่ยนแปลงสภาพภายในให้น้อยที่สุด และสนับสนุนการพัฒนาภายนอกเพื่อส่งเสริมเอกลักษณ์ของชุมชนโดยรวม (ดูรูปที่ 6.1)

รูปที่ 6.1 แบบจำลองแนวทางการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชน

สำหรับการปฏิบัติตามแนวทางนี้ โดยนามธรรมอาจจะมองข้ามปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน โดยจะถือว่า เพื่อเป็นการอนุรักษ์เอกลักษณ์ของเมือง สิ่งใดที่เหมาะสมควรรักษาไว้ ก็ควรจะรักษาไว้เพื่อประโยชน์ของเมือง และเป็นการเสียสละเพื่อส่วนรวม แต่ในความเป็นจริงในทางปฏิบัติ ปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินและเจ้าของที่ดินเป็นประเด็นสำคัญที่จะต้องพิจารณาเป็นอันดับแรก นอกจากนี้ ความคิดเห็นของคนในชุมชนก็เป็นปัจจัยสำคัญที่จะตัดสินการประสบความสำเร็จของการพัฒนาในแนวทางดังกล่าว ในการปฏิบัติตามแนวทางนี้จะต้องอาศัยหน่วยงานที่รับผิดชอบหลายฝ่ายด้วยกัน คือ หน่วยงานที่รับผิดชอบในการอนุรักษ์ชุมชนเมือง(กองผังเมือง กทม.) ฝ่ายปรับปรุงชุมชนแออัดของการเคหะฯและกทม. สำนักการระบายน้ำ และสำนักงานเขต ตลอดจนองค์กรเอกชนและคนในชุมชน โดยแต่ละฝ่ายจะต้องมีการประชุมวางแผนการพัฒนาและจัดสรรแบ่งงานตามความเหมาะสมและความสามารถของหน่วยงานนั้นๆ

อย่างไรก็ตาม แนวทางดังกล่าวนี้ มีความคล้ายคลึงกับโครงการปรับปรุงในที่ดินเดิมของการเคหะฯ เพียงแต่จะเน้นถึงความสำคัญของชุมชนในเรื่องประวัติความเป็นมาหรือหน้าที่ของชุมชน มาเป็นวัตถุประสงค์ใน

การปรับปรุงชุมชน รวมถึงรายละเอียดของขั้นตอนการปรับปรุงสภาพแวดล้อมที่อยู่ภายใต้การอนุรักษ์ชุมชน

และในที่นี่ จากข้อมูลชุมชนพื้นที่ศึกษา 24 แห่งที่ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 4 ข้างต้น พบว่ายังไม่มีชุมชนใดที่สามารถนำแนวทางแก้ไขนี้ไปใช้ได้ เนื่องจากยังไม่มี การสอบถามในเรื่องความสำคัญของชุมชน(ทั้งทางประวัติศาสตร์และหน้าที่) ซึ่งการหาข้อมูลนี้อาจทำได้โดยเพิ่มประเด็นที่เกี่ยวข้องในแบบสอบถาม

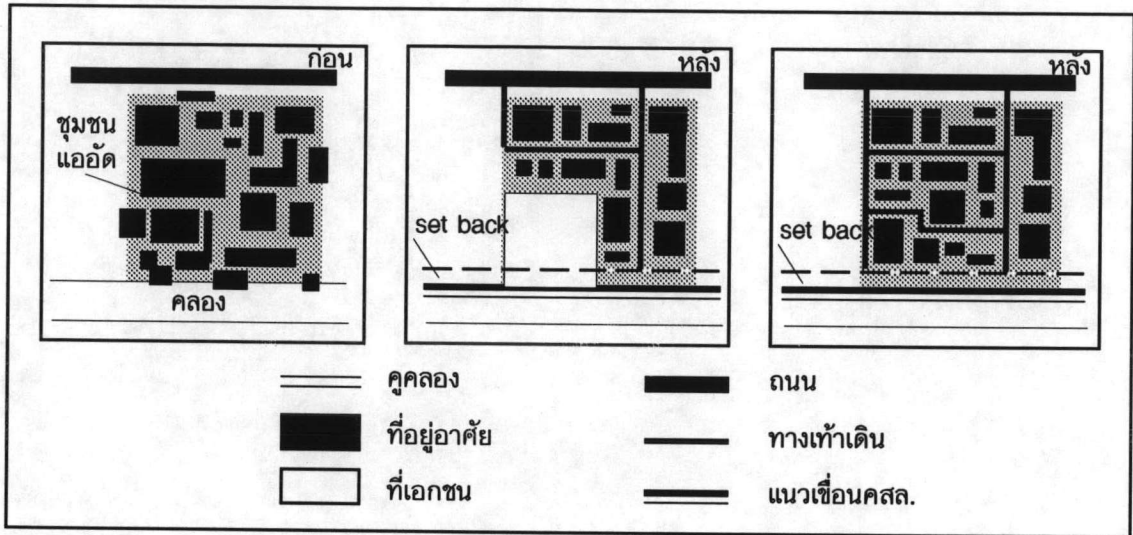
2. แนวทางการปรับปรุงผังชุมชนใหม่

ในที่นี่แนวทางการปรับปรุงผังชุมชนใหม่จะหมายรวมถึงการปรับปรุงชุมชนแออัดริมคลองในที่ดินเดิม หรือทำความตกลงจัดสรรแบ่งส่วนที่ดินกับเจ้าของที่ดินแล้วได้รับกรรมสิทธิ์ในที่ดินส่วนหนึ่ง(อาจหมายถึงการทำland sharing, reblocking หรือ reconstruction) การดำเนินการจะเป็นการปรับผังสิ่งก่อสร้างในชุมชนใหม่ โดยเฉลี่ยตามขนาดที่อยู่อาศัยเดิม หรือตามสัดส่วนเดิมที่ควรจะได้รับ และจะเป็นการทำควบคู่ไปกับการวางผังระบบสาธารณูปโภคสาธารณูปการ หรือการปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชนทั้งหมด โดยในแนวทางนี้ จะมีเรื่องของกองทุนสงเคราะห์เข้ามาช่วยเหลือในการสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ด้วย

การใช้แนวทางการปรับปรุงผังชุมชนใหม่นี้ สมควรที่จะใช้กับชุมชนแออัดริมคลองที่ไม่มีปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินแล้ว หรือสามารถเจรจาต่อรองขอซื้อที่หรือเช่าที่ระยะยาวกับเจ้าของที่ดินได้ ในการดำเนินการดังกล่าวจะเป็นการยกระดับมาตรฐานการอยู่อาศัยของคนในชุมชนแออัดขึ้นมาอย่างรวดเร็ว แต่อย่างไรก็ตาม การดำเนินการดังกล่าว จะมีใช้รัฐเป็นผู้ตอบสนองให้เพียงฝ่ายเดียว หากแต่ต้องอาศัยความร่วมมือของคนในชุมชนด้วยในแง่ของการลงทุนที่อยู่อาศัยเอง โดยรัฐจะเป็นผู้เปิดโอกาสให้คนเหล่านั้นในเรื่องของการตั้งกองทุนสงเคราะห์การให้กู้ระยะยาวดอกเบี้ยต่ำ หรือโครงการจัดสรรบ้านบางส่วน(site&service) เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้คนในชุมชนมีส่วนรับผิดชอบและเห็นความสำคัญในที่อยู่อาศัยของตนเองและสภาพแวดล้อมชุมชน นอกจากนี้ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับที่สาธารณะริมคูคลอง การ(กำลังจะ)มีเขื่อนคสล.เลียบริมคลอง ตามโครงการขุดลอกคูคลองและสร้างเขื่อนป้องกันน้ำท่วมของกทม.จะเป็นส่วนหนึ่งของการกำหนดแนวคูคลองและที่สาธารณะริมคูคลองที่ชัดเจนขึ้น ดังนั้นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติตามแนวทางนี้จะมองถึงการมีระยะถอยร่น(set back) บริเวณที่สาธารณะริมคูคลองด้วย โดยเริ่มจากแนวเขื่อนเข้ามา อีกประมาณ 2 เมตร ทั้งนี้เท่ากับเป็นการรักษาสภาพริมคูคลองและการเพิ่มพื้นที่เปิดโล่งหรือที่นันทนาการให้กับชุมชนด้วย(รูปที่ 6.2)

ส่วนรูปแบบแนวทางการปรับปรุงผังชุมชนใหม่นี้ อาจเริ่มจากการตกลงเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินระหว่างคนในชุมชนกับเจ้าของที่ดิน โดยมีรัฐเป็นผู้ประสานงานการตกลงดังกล่าว โดยผลลัพธ์ของการตกลงนี้จะมีแค่ 2 ทาง คือ การได้รับกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบถาวร(ได้พื้นที่ทั้งหมดหรือเพียงบางส่วน) หรือการได้รับกรรมสิทธิ์ชั่วคราวแต่มีระยะเวลานานมาก(20ปีขึ้นไป) ซึ่งในประเด็นหลังจะมีโอกาสเป็นไปได้น้อยมาก หลังจากนั้นจะต้องศึกษาถึงแผนผังสิ่งก่อสร้างเดิม เพื่อคาดประมาณถึงสัดส่วนขนาดสิ่งก่อสร้างใหม่ที่แต่ละครัวเรือนควรจะได้รับวางแผนผังสิ่งก่อสร้างใหม่โดยใช้สัดส่วนที่ได้มาประกอบการวางผัง พร้อมทั้งกันพื้นที่สำหรับใช้ทางด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ และที่สาธารณะริมคูคลอง ซึ่งในลักษณะนี้จะเป็นการวางผังทางกายภาพทั้งหมด(คือที่อยู่อาศัย และพื้นที่ใช้สอยอื่นๆ) มีการติดต่อการให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุนหรือโครงการในการสร้างที่อยู่อาศัยของคนในชุมชน แต่อย่างไรก็ตามสำหรับแนวทางแก้ไขนี้ สิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ การจัดหาที่รอง

รับคนในชุมชน ขณะที่กำลังก่อสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ในที่ดินเดิม ซึ่งในประเด็นนี้ เป็นไปไม่ได้ที่จะให้คนในชุมชนช่วยเหลือตัวเองทั้งหมด รัฐจึงควรเข้ามาศึกษาวางแผนในส่วนนี้ด้วย

รูปที่ 6.2 แบบจำลองแนวทางการปรับปรุงผังชุมชนใหม่

สำหรับหน่วยงานที่จะรับผิดชอบในการแก้ไขตามแนวทางการปรับปรุงผังชุมชนใหม่นี้ ได้แก่ เจ้าของที่ดิน คนในชุมชน การเคหะแห่งชาติ กทม. กรมประชาสงเคราะห์ สำนักงานเขต และองค์กรพัฒนาเอกชน

ในแนวทางการปรับปรุงผังชุมชนใหม่นี้จะมีส่วนคล้ายคลึงกับโครงการจัดหาที่อยู่ใหม่ของการเคหะฯ ซึ่งจะเน้นการสร้างความมั่นคงในสิทธิการอยู่อาศัย การมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัย เจ้าของที่ดิน ภาครัฐและเอกชน โดยมีโครงการที่ได้ทำไปบ้างแล้วในชุมชนแออัดประเภทอื่นๆ เช่น โครงการวัดลาดบัวขาว โครงการคลองเตย 70 ไร่ โครงการขอยี่น้ำเงิน หรือโครงการวัดไผ่ตัน เป็นต้น ซึ่งขั้นตอนการดำเนินการส่วนใหญ่การเคหะฯจะเป็นผู้ดำเนินการและประสานงานทางด้านกายภาพจนเสร็จโครงการ แล้ว กทม.จะเข้าไปดูแลในส่วนของการบริหารและสังคมของชุมชน

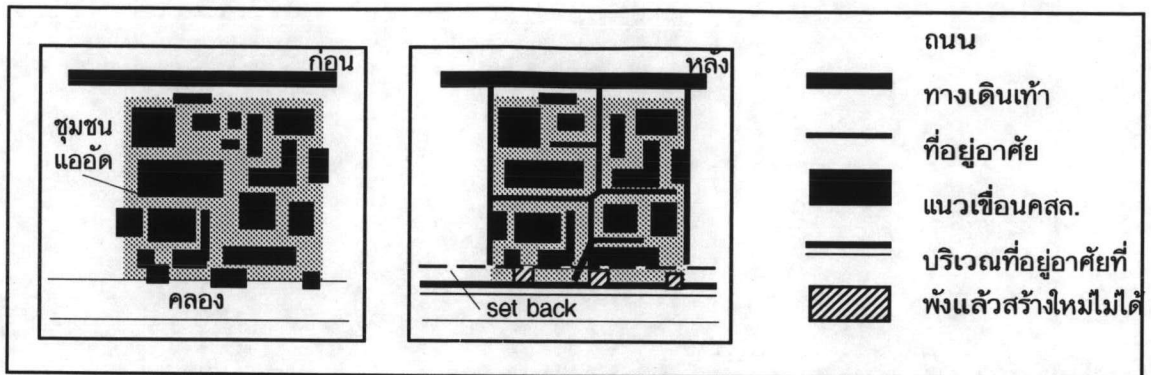
ส่วนชุมชนพื้นที่ศึกษา 24 แห่งที่สามารถใช้แนวทางแก้ไขนี้ จะไม่เป็นชุมชนขนาดใหญ่ และสามารถตกลงเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินได้ตามเงื่อนไขที่กล่าวไปแล้วข้างต้น (จะได้จากการสอบถาม) ดังนั้นชุมชนศึกษา 24 แห่งที่อาจเข้าเกณฑ์นี้ ได้แก่ ชุมชนโรงเจ มังกะสัน ชุมชนหลังสมาคมสุพรรณ พระนคร ชุมชนป้อมมหากาฬ ชุมชนโชคชัยร่วมมิตร ชุมชนช.โปโล ชุมชนริมคลองบางซื่อ ชุมชนหลังช.ธนาคารออมสิน ชุมชนช.สุขสวัสดิ์31 ชุมชนริมแม่น้ำเหนือทางรถไฟ ชุมชนริมคลองเปรมม.1 ชุมชนวัดใต้ ชุมชนช.อิมใจ ชุมชนตรงข้ามสถานีรถไฟ ชุมชนวัดแสมดำ ชุมชนเลียบคลองสามวา ชุมชนช.เพชรเกษม104 ชุมชนหมู่1,3 แขวงบางพรหม และชุมชนวัดบางขุนเทียนในด้านใต้ รวม 18 ชุมชน แต่อย่างไรก็ตามต้องมีการสอบถามรายละเอียดในแต่ละชุมชนให้ชัดเจนก่อนที่จะเลือกใช้แนวทางดังกล่าว

3. แนวทางการควบคุมและปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชน

ในเรื่องนี้จะหมายถึงการควบคุมหรือจำกัดขนาดของชุมชนแออัดริมคลองมิให้ขยายตัวหรือเพิ่มปริมาณขึ้นจากสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยอาศัยวิธีการสำรวจสำมะโนประชากร หรือมาตรการในการห้ามต่อเติมที่อยู่อาศัย อีกทั้งเป็นการกระทำที่ควบคู่ไปกับการปรับปรุงสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยทั้งภายในหรือภายนอก ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นการปรับปรุงสภาพทางกายภาพ เช่น ทางเดินเท้า หรือสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ

แนวทางการแก้ไขนี้ สมควรถูกเลือกใช้ในชุมชนที่มีขนาดใหญ่ อาจจะมีหรือไม่มีปัญหาในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินก็ได้ แต่ด้วยขนาดของชุมชนและจำนวนประชากรในชุมชน ได้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะขัดขวางการพัฒนาในรูปแบบอื่น เพราะจำนวนคนที่มากก็จะสามารถสร้างผลกระทบที่มากขึ้นเป็นเงาตามตัว ดังนั้น การที่รัฐจะทุ่มเทงบประมาณที่เหมาะสมกับจำนวนประชากรที่มากขนาดนั้นในชุมชนแออัดเพียงแห่งเดียวจึงเป็นไปได้ หนทางที่เหมาะสมที่สุดจึงเป็นการควบคุมขนาดชุมชนมิให้เติบโตไปมากกว่าที่เป็นอยู่ พร้อมกับปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชนเพื่อยกระดับมาตรฐานคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนควบคู่ไปด้วย และในประเด็นที่เกี่ยวกับพื้นที่ริมคลอง การแก้ไขอาจคล้ายคลึงกับแนวทางการปรับปรุงผังชุมชนใหม่ คือ มีการกำหนดแนว set back เข้ามาจากตัวเขื่อนคสล. เพื่อใช้ประโยชน์ของการเป็นพื้นที่เปิดโล่งดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น นอกจากนี้ในเรื่องของเขื่อนคสล.และทับหลังนั้นยังอาจถูกใช้เป็นแนวการขยายการให้บริการของรัฐในด้านต่าง ๆ เช่น ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ หรือท่อระบายน้ำ โครงข่ายสาธารณูปโภคเหล่านี้อาจใช้เส้นทางภายใต้ทางเดินเท้าเลียบริมคลอง เป็นแนววางท่อหลัก และเชื่อมต่อขยายโครงข่ายย่อยเข้าไปภายในชุมชนได้ ตามทางเท้าเดินที่เชื่อมต่อกับเขื่อนหรือทางเดินเลียบริมคลอง ซึ่งอาจจะสะดวกรวดเร็วกว่าการทำทางเดินเท้าภายในชุมชนให้เสร็จก่อนแล้วถึงจะขยายโครงข่าย ส่วนในเรื่องของการดำเนินการกันแนว set back หลังเขื่อนนี้ อาจใช้เวลานานมากกว่า เพราะจะไม่ใช้วิธีการรื้อย้ายโดยฉับไว แต่อาศัยการล้อมโทรมหักพังลงของที่อยู่อาศัยและรื้อถอนเป็นรายๆไป โดยที่อยู่อาศัยที่อยู่ในแนวเขต set back นี้เมื่อรื้อถอนไปแล้วจะสร้างใหม่ไม่ได้ อย่างไรก็ตาม การตั้งอยู่อย่างถาวรของชุมชนแออัดริมคลองคงเป็นไปได้ ชุมชนดังกล่าวอาจถูกไล่รื้อไปในที่สุด ถ้าเผชิญกับความแรงของพื้นที่ หรือความต้องการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินของเจ้าของที่ดิน หรืออาจตั้งอยู่ต่อไปได้ เมื่อชุมชนแออัดริมคลองดังกล่าวสามารถจัดการปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินในชุมชนได้ และยกระดับชุมชนขึ้นเป็นที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยที่มีมาตรฐานขึ้น(รูปที่ 6.3)

ส่วนรูปแบบแนวทางการควบคุมและปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชนนี้ อาจเริ่มจาก การศึกษาถึงสภาพปัจจุบันของชุมชนนั้นๆในทุกๆด้าน มีการออกมาตรการควบคุมการขยายตัวของชุมชน โดยอาศัยความร่วมมือของผู้นำชุมชนและคนในชุมชน ศึกษาสภาพปัญหาที่พบและความต้องการของคนในชุมชน เพื่อค้นหาสิ่งที่เป็นจำเป็นสำหรับชุมชนและสามารถแก้ไข้ปัญหาได้ตรงประเด็น ปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่จำเป็นทั้งภายในและภายนอกชุมชน มีการกันแนว set back ให้ชัดเจนเพื่อประโยชน์ในอนาคต

รูปที่ 6.3 แบบจำลองแนวทางการควบคุมและปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชน

สำหรับหน่วยงานที่รับผิดชอบในการแก้ไขตามแนวทางพัฒนานี้ จะได้แก่ คนในชุมชน การเคหะแห่งชาติ กทม. สำนักงานเขต และองค์กรเอกชน

ในแนวทางแก้ไขลักษณะนี้ มีความคล้ายคลึงกับแนวทางการปรับปรุงในที่ดินเดิมของการเคหะฯ โดยเป็นการดำเนินการปรับปรุงสภาพการอยู่อาศัยของคนในชุมชนแออัดนั้น ๆ ให้ดีขึ้นแทนการรื้อล้าง ซึ่งมีโครงการที่ได้ทำไปแล้วหลายโครงการด้วยกัน เช่น โครงการชุมชนสุขสวัสดิ์ 26 โครงการชุมชนประชาธิปไตย 69(ช.ชมทรัพย์ 12) เป็นต้น

ส่วนชุมชนพื้นที่ศึกษา 24 แห่งที่มีลักษณะเป็นชุมชนขนาดใหญ่ซึ่งอาจเข้าเกณฑ์ตามแนวทางพัฒนานี้ ได้แก่ ชุมชนสุคันธาราม ชุมชนวัดนาคกลางและวัดเครือวัลย์ ชุมชนใกล้รั้วโรงเรียนดอนเมือง ชุมชนวัดบางขุนนท์ ชุมชนวัดดาวดึงษาราม และชุมชนช.นาคสถาพร 2 รวม 6 ชุมชน แต่อย่างไรก็ตามต้องมีการสอบถามรายละเอียดในแต่ละชุมชนให้ชัดเจนก่อนที่จะเลือกใช้แนวทางดังกล่าว

4. แนวทางการควบคุมและรื้อย้าย

ในที่นี้ แนวทางการควบคุมจะมีความหมายคล้ายกับที่กล่าวไปแล้วในหัวข้อที่ 3 ข้างต้น คือ เป็นการจำกัดขนาดและการขยายตัวของชุมชนแออัดริมคลองในปัจจุบัน และเป็นการเตรียมตัวก่อนที่จะโยกย้ายไปอยู่ที่แห่งใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากที่ดินดังกล่าวไม่สามารถอาศัยอยู่ต่อไปได้

ในชุมชนแออัดริมคลองที่มีปัญหาในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน ไม่ว่าจะเป็นการบุกรุก(ที่รัฐ หรือ เอกชน หรือที่สาธารณะริมคลอง) หรือไม่สามารถต่อสัญญาเช่าได้ ทำให้พื้นที่ดังกล่าวจำเป็นต้องเปลี่ยนรูปแบบการใช้ไปไม่สามารถใช้เป็นที่รองรับการอยู่อาศัยได้เหมือนเดิม ทำให้คนในชุมชนต้องอพยพโยกย้ายไปหาที่อยู่ใหม่ ปัญหาที่ตามมา คือ คนเหล่านี้มักไม่ค่อยมีที่ไป หรือไม่มีความสามารถที่จะหาที่อยู่ใหม่ได้ ทำให้รัฐต้องเข้ามาให้ความช่วยเหลือในการจัดหาที่รองรับการอยู่อาศัยแห่งใหม่ และควรจรรวมถึงแหล่งงานหรือที่ทำกินด้วย เพราะการโยกย้ายที่อยู่อาศัยก็เท่ากับเป็นการเปลี่ยนสภาพการดำเนินชีวิตของคนเหล่านั้นไปด้วย ดังนั้น เพื่อให้การรื้อถอนและโยกย้ายประสบความสำเร็จ รัฐจึงควรให้ความสำคัญในเรื่องของแหล่งงานที่จะรองรับด้วยนอกเหนือไปจากการจัดหาที่อยู่ใหม่ ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาชุมชนแออัดขึ้นอีก เพราะถ้าย้ายไปแต่ไม่มีงานทำ คนเหล่านี้ก็จะต้องกลับมาอยู่ที่เดิมหรือที่ใกล้เคียงเพื่อกลับมาทำงานที่คุ้นเคย ปรากฏการณ์ชุมชนแออัดริมคลอง

ก็จะเกิดขึ้นอีกต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด นอกจากนี้ ในลักษณะเดียวกับการปรับปรุงผังชุมชนใหม่ คือ รัฐต้องมีส่วนช่วยในเรื่องกองทุนสงเคราะห์ และโครงการบ้านบางส่วนให้กับคนในชุมชนเมื่อโยกย้ายไปอยู่ที่แห่งใหม่ พร้อมกับการให้เงินค่ารื้อถอนที่อยู่อาศัยเดิมในราคาที่เหมาะสมด้วย

รูปแบบแนวทางพัฒนาด้านนี้ เริ่มจากการตกลงเจรจาเรื่องปัญหาที่ดินของชุมชนระหว่างคนในชุมชนกับรัฐ โดยรัฐจะเป็นผู้เสนอพื้นที่แห่งใหม่ให้คนในชุมชนเลือกและตัดสินใจ พร้อมกับเสนอความช่วยเหลือทางการเงินและโครงการที่เกี่ยวข้อง ซึ่งในระหว่างขั้นตอนการเจรจาหรือดำเนินการหาที่อยู่ใหม่นั้น ชุมชนจะถูกควบคุมหรือจำกัดขนาดตามมาตรการควบคุมต่างๆ หรืออาจมีการทำทะเบียนครัวเรือน เพื่อไม่ให้ชุมชนขยายตัวและสร้างปัญหาหรือผลกระทบไปมากกว่าที่เป็นอยู่ ซึ่งในระหว่างนี้ หากต้องใช้ระยะเวลานาน อาจมีการปรับปรุงสภาพแวดล้อมที่จำเป็นบางส่วนให้กับชุมชนด้วยก็ได้ และเมื่อตกลงหาพื้นที่ใหม่ได้แล้ว ก็จะมีการรื้อย้ายที่อยู่เก่าและไปอาศัยในที่อยู่ใหม่ โดยในประเด็นนี้อาจถูกพิจารณาได้ 2 ลักษณะ คือ การย้ายออกจากที่เก่าและสามารถไปอยู่ที่ใหม่ได้เลย กับความจำเป็นที่ต้องรื้อย้ายอย่างเร่งด่วนทำให้ที่อยู่ใหม่สร้างเสร็จไม่ทัน คนในชุมชนจำเป็นต้องมีที่รองรับชั่วคราว ในจุดนี้รัฐควรเข้ามาศึกษาวางแผนแก้ไขด้วย

สำหรับหน่วยงานที่มีส่วนรับผิดชอบในการดำเนินงานตามแนวทางนี้ ได้แก่ คนในชุมชน การเคหะแห่งชาติ กทม. กรมประชาสงเคราะห์ และสำนักงานเขต

โดยแนวทางนี้จะคล้ายคลึงกับโครงการจัดหาที่อยู่ใหม่ ในประเด็นของการย้ายชุมชนไปอยู่ในที่ใหม่ (Slum Relocation) ของการเคหะฯ โดยมีโครงการที่ได้ดำเนินการไปแล้วในชุมชนแออัดประเภทอื่นๆ เช่น โครงการสุวรรณประสิทธิ์ 3 โครงการแก้วนิมิตร โครงการดวงพิทักษ์

ส่วนในชุมชนพื้นที่ศึกษา 24 แห่ง ยังไม่พบว่าชุมชนใดมีปัญหาความขัดแย้งเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างรุนแรง จนต้องโยกย้ายออกไป ดังนั้น จึงไม่มีชุมชนศึกษาใดเข้าเกณฑ์ที่จะต้องใช้แนวทางควบคุมและรื้อย้ายนี้เลย

ในการพัฒนาแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยชุมชนแออัดริมคลองในกทม. ด้วยวิธีการทั้ง 4 คือ การอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชน การปรับปรุงผังชุมชนใหม่ การควบคุมและปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชน และการควบคุมและรื้อย้าย ได้เป็นการเสนอแนวทางแก้ไขในเชิงกายภาพอย่างชัดเจน แต่อย่างไรก็ตาม การใช้แนวทางแก้ไขในเชิงเศรษฐกิจและสังคม ก็ควรถูกพิจารณาและวางแผนควบคู่ไปด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการแก้ไของค์ประกอบชุมชนแออัดริมคลองในทุกๆ ด้าน เพราะแม้ว่าจะมีการพัฒนาสภาพกายภาพให้ดีเพียงใดก็ตาม หากคนในชุมชนยังมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ตกต่ำ ต่ำการศึกษา สร้างปัญหาให้กับสังคม สภาพทางกายภาพนั้นก็ย่อมถูกทำให้เสื่อมโทรมลงในที่สุด ซึ่งแนวทางแก้ไขในเชิงเศรษฐกิจและสังคมสามารถพิจารณาเลือกจากแนวทางการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาในระดับเมืองและชุมชนดังที่ได้เสนอไปแล้วข้างต้น ตัวอย่างแนวทางแก้ไขในลักษณะดังกล่าวได้มีการดำเนินการแล้วตามหน่วยงานที่รับผิดชอบต่างๆ เช่น การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ (ริเริ่มโดยสำนักพัฒนาเมือง การเคหะฯ) การฝึกอบรมหลักสูตรอาชีพระยะสั้น หรือการผลักดันให้เกิดองค์กรบริหารชุมชน (สำนักพัฒนาชุมชน กทม. สำนักงานเขต) เป็นต้น

สรุป

จากการมองเห็นความสำคัญของชุมชนแออัดริมคลองในกทม. ในแง่ที่ว่าเป็นการเสื่อมโทรมลงของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำเดิม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของกทม. และเป็นภาวะของปรากฏการณ์ชุมชนแออัดริมคลองที่สร้างปัญหาให้กับเมืองและสภาพแวดล้อม(คูคลอง)ด้วยสัดส่วนเกือบครึ่งหนึ่งของจำนวนชุมชนแออัดที่มีอยู่ในกทม. ตลอดจนผลต่อเนื่องของปัญหาชุมชนแออัดริมคลองที่สร้างผลกระทบต่อสภาพคูคลองใกล้เคียงซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อแม่น้ำเจ้าพระยาได้ด้วยระบบโครงข่ายทางน้ำที่ต่อเนื่องกัน

เมื่อตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาชุมชนแออัดริมคลองดังกล่าว การศึกษาวิจัยจึงเริ่มต้นขึ้น ผลจากการศึกษาประวัติความเป็นมาของการเกิดชุมชนแออัดริมคลองในกทม. พบว่า ชุมชนแออัดริมคลองแห่งแรกเกิดจากการตั้งถิ่นฐานของเชลยชาวเวียดนาม บริเวณคลองผดุงกรุงเกษมตั้งแต่รัชกาลที่ 3 และต่อมาเกิดการอพยพขึ้นบกของพ่อค้าเรือเร่ ซึ่งเข้ามาสร้างบ้านเรือนขึ้นบนที่ดินที่ว่างเปล่าใกล้ๆ คลองผดุงกรุงเกษม และการสร้างเรือนแถวให้เช่าของลูกหลานชาวเวียดนามดังกล่าว โดยมีลักษณะเป็นเรือนไม้ ไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวก และสร้างแน่นชิดติดกันมาก มีเพียงทางสัญจรแคบๆ ทั้งนี้เพื่อแสวงหาประโยชน์จากที่ดินที่ตนเป็นเจ้าของมากที่สุด ทำให้ตั้งแต่ พ.ศ. 2493 เป็นต้นมา ชุมชนแห่งนี้ได้กลายเป็นสลัมใหญ่แห่งหนึ่งในกทม. ในที่สุด แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงสาเหตุการเกิดของชุมชนแออัดริมคลองโดยส่วนใหญ่ทั้งหมดแล้ว จะพบว่า เหตุที่ทำให้ผู้อยู่อาศัยรายได้น้อยเข้าไปอาศัยบริเวณริมคลองหรือริวกู้คูคลอง ได้แก่ การขาดแคลนที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อย การปล่อยปะละเลยที่ดินริมคลองสาธารณะโดยไม่มีการควบคุมดูแลอย่างจริงจังจากหน่วยงานของรัฐ ปัญหาการกว้านซื้อกักตุนที่ดินบริเวณชานเมืองเพื่อเก็งกำไร การอยู่ใกล้แหล่งงานและมีการคมนาคมสะดวก และการอยู่ใกล้แหล่งสาธารณูปโภค

และเนื่องจากปัญหาชุมชนแออัดริมคลอง มีส่วนสัมพันธ์ในการสร้างผลกระทบต่อกับคูคลองซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมของเมือง ดังนั้นการมองเห็นถึงความสำคัญของคูคลองในกทม. จึงควรถูกพิจารณาควบคู่ไปด้วย ซึ่งจากการศึกษาพบว่า คูคลองในกทม. มีความสำคัญหลายประการตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน คือ ทางด้านประวัติศาสตร์ การเป็นแหล่งน้ำชุมชน เป็นเส้นทางคมนาคม ใช้ในการปกครอง ใช้ในการระบายน้ำ ใช้เป็นที่นันทนาการ และเป็นองค์ประกอบทางด้านสิ่งแวดล้อมของเมือง จากจำนวนคูคลองในกทม. ที่สำนักการระบายน้ำ กทม. และสำนักงานเขตดูแลรักษาอยู่ประมาณ 1,144 คูคลอง จะมี 146 คูคลองที่มีชุมชนแออัดริมคลองประมาณ 424 ชุมชนตั้งอยู่ โดยคลองเปรมประชากรเป็นคลองที่มีชุมชนแออัดริมคลองตั้งอยู่มากที่สุด รองลงมาคือ คลองแสนแสบ และคลองประเวศบุรีรมย์

ผลจากการศึกษาข้อมูลสำรวจชุมชนแออัดในกทม. ปี 2533 ของสำนักสวัสดิการสังคม กทม. พบว่า ชุมชนแออัดริมคลองส่วนใหญ่กระจายตัวอยู่ในเขตชั้นกลางมากที่สุด รองลงมาคือ เขตชั้นในและเขตชั้นนอก (ยกเว้นเขตสัมพันธวงศ์ และหนองจอก ซึ่งเป็นเขตที่ไม่มีชุมชนแออัดริมคลองตั้งอยู่เลย) โดยเขตภาษีเจริญ เป็นเขตที่มีชุมชนแออัดริมคลองมากที่สุด แต่คลองเคยเป็นเขตที่มีจำนวนประชากร จำนวนครอบครัวและจำนวนหลังคาเรือนของชุมชนแออัดริมคลองมากที่สุด ส่วนเขตดอนเมือง จะเป็นเขตที่มีสัดส่วนของจำนวนชุมชนแออัดริมคลองมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนชุมชนแออัดทั้งหมดในเขต นอกจากนี้ ในเรื่องเกี่ยวกับที่ดินที่เป็นที่ตั้ง

ชุมชน พบว่า ส่วนใหญ่เป็นที่ดิน(ให้เช่า)ของเอกชน และมีลักษณะการครอบครองที่ดินที่ค่อนข้างหลากหลาย คือ มีทั้ง เช่าที่ เช่าบ้าน บุกรุก หรือเป็นของตนเองรวมอยู่ในพื้นที่เดียวกัน แต่ไม่มีปัญหาการไล่ที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน ส่วนสภาพทางกายภาพของชุมชนแออัดริมคลอง คือ ทางเดินเท้า น้ำประปา ไฟฟ้า ส่วนใหญ่อยู่ในเกณฑ์ดี

หลังจากที่ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนแออัดริมคลองแล้ว ได้มีการพิจารณาหาเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ศึกษา เพื่อหาตัวแทนที่ดีของชุมชนแออัดริมคลองสำหรับการศึกษาในรายละเอียดต่อไป เกณฑ์ที่ใช้ในการเลือกพื้นที่จะมาจากการพิจารณาความสำคัญของปัจจัย 3 ตัว คือ ที่ตั้ง จำนวนหลังคาเรือน และสภาพการครอบครองที่ดิน โดยพบว่า ความสัมพันธ์ของตัวแปรทั้ง 3 ได้สร้างลักษณะของชุมชนแออัดริมคลองออกมาทั้งหมด 27 อย่าง ซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นอิสระต่อกันและสามารถครอบคลุมลักษณะเบื้องต้นของชุมชนแออัดริมคลองทั้งหมดได้ แต่เมื่อสุ่มกับข้อมูลชุมชนแออัดริมคลองปี 2533 แล้ว ปรากฏว่ามีเพียง 24 ลักษณะเท่านั้นที่สามารถหาชุมชนแออัดริมคลองมาเป็นพื้นที่ศึกษาได้ โดยได้กำหนดใช้จำนวนตัวอย่างชุมชนแออัดริมคลองลักษณะละ 1 ชุมชน ๆ ละ 15 คน ดังนั้นในการสุ่มตัวอย่างประชากรชุมชนแออัดริมคลองในครั้งนี้ รวมมีตัวอย่างทั้งหมด 360 ตัวอย่าง ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับหลักของเกณฑ์การกำหนดขนาดตัวอย่างอีกทั้งงบประมาณและจำนวนบุคลากรที่มีอยู่จำกัด

เมื่อได้ตั้งชุมชนตัวอย่างและจำนวนตัวอย่างที่เหมาะสมแล้ว จึงมีการลงไปเก็บแบบสอบถามในพื้นที่ศึกษาดังกล่าว ผลที่ได้จากการสอบถามครั้งนี้ได้ถูกสรุปและจัดออกเป็นประเด็นศึกษาต่างๆที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การศึกษา 5 ประเด็นด้วยกัน คือ ประเด็นที่เกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพ ฐานะทางเศรษฐกิจและภาระการเลี้ยงดูครอบครัว การใช้บริการทางสังคม ปัญหาและความต้องการของชุมชนแออัดริมคลอง และความสำคัญของคูคลองและผลกระทบที่เกิดขึ้น โดยผลที่ได้จากตัวอย่างทั้งหมดจะถูกพิจารณาเป็นตัวแทนรวมของชุมชนแออัดริมคลองทั้งหมด. โดยจำแนกตามพื้นที่เขตชั้นใน เขตชั้นกลางและเขตชั้นนอก

ในด้านลักษณะทางกายภาพ พบว่า ชาวชุมชนแออัดริมคลองในกทม.ส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในชุมชนของตนมานานแล้ว และมักจะเป็นเจ้าของที่อยู่อาศัยมากกว่าผู้เช่า ยกเว้นชุมชนที่อยู่ในเขตชั้นในที่มีสัดส่วนของผู้เช่าค่อนข้างมาก ลักษณะที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่เป็นอาคารไม้ชั้นเดียว มีขนาดพื้นที่ประมาณ 36 ตารางเมตร พื้นที่ชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นการบุกรุกที่ของรัฐ โดยเฉพาะในเขตชั้นกลาง มีบางส่วนที่จะเช่าที่วัดและเอกชน ลักษณะสัญญาเช่าปีต่อปี และส่วนใหญ่ยังไม่เคยเจอปัญหาการไล่ที่ในที่อยู่อาศัยปัจจุบันเลย ยกเว้นพวกที่อยู่ริมคูคลองบางแห่งที่ถูกไล่รื้อเพราะมีการสร้างเขื่อนริมตลิ่ง ส่วนเรื่องการใช้สาธารณูปโภค พบว่ามีการให้บริการค่อนข้างทั่วถึง ยกเว้นบางชุมชนในเขตชั้นนอก

ประเด็นที่เกี่ยวกับฐานะทางเศรษฐกิจและภาระการเลี้ยงดูครอบครัว พบว่า ชาวชุมชนแออัดริมคลองส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาไม่เกินประถมศึกษาปีที่ 4 มักจะประกอบอาชีพรับจ้างและค้าขาย มีรายได้เฉลี่ยประมาณ 4,000-5,000 บาทต่อเดือน ไม่มีการทำงานหารายได้พิเศษ และไม่มีเงินเก็บออม(ยกเว้นในเขตชั้นใน) แต่เมื่อพิจารณาฐานะทางเศรษฐกิจโดยพิจารณาจากเครื่องใช้ภายในบ้าน ปรากฏว่าฐานะทางเศรษฐกิจของชุมชนในเขตชั้นนอกค่อนข้างดีกว่าเขตอื่นๆ ส่วนเรื่องภาระการเลี้ยงดูครอบครัว พบว่า ชาวชุมชนแออัดริมคลองส่วนใหญ่แต่งงานมีครอบครัวแล้ว และมีบุตรเฉลี่ยประมาณ 3 คนต่อครอบครัว มีอัตราส่วนของประเภทสมาชิกในครอบครัว คือ คนชรา : ผู้ใหญ่ : วัยรุ่น : เด็กเล็ก เป็น 1 : 3 : 2 : 2 ซึ่งหมายถึงมีคนวัยทำงานประมาณ 3 ในครอบครัวที่จะ

ต้องทำมาหาเลี้ยงสมาชิกอีก 5 คนโดยไม่นับรวมตัวเอง ยกเว้นเขตชั้นในที่พบว่า มีจำนวนคนทำงานในแต่ละครอบครัวสูงกว่าค่าเฉลี่ย แต่แม้ว่าการมีจำนวนคนทำงานในครอบครัวที่มากกว่า อาจหมายถึงการรับผิดชอบภาระครอบครัวที่น้อยกว่าด้วยนอกเหนือจากการดิ้นรนเพื่อยกฐานะทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามสำหรับชุมชนแออัดริมคลองในกทม. จะพบว่าจะมีคนวัยทำงาน 1 คนที่ว่างงานหรือเป็นแม่บ้านอยู่เสมอในครอบครัวหนึ่ง

ส่วนเรื่องการใช้บริการทางสังคม พบว่า การให้บริการทางด้านการศึกษาและการสาธารณสุขของรัฐค่อนข้างมีการกระจายอย่างทั่วถึง สามารถให้บริการได้เพียงพอและประหยัดค่าใช้จ่าย และเนื่องจากลักษณะของการเป็นชุมชนแออัด ทำให้ส่วนใหญ่ไม่สามารถจัดที่พักผ่อนหย่อนใจสำหรับคนในชุมชนได้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้จะส่งผลกระทบต่อกิจกรรมการพักผ่อนของคนในชุมชนทางหนึ่งด้วย คือกิจกรรมการพักผ่อนทั้งของผู้ใหญ่และเด็กมักจะเกิดขึ้นภายในบ้าน นอกจากนี้วัยรุ่นส่วนใหญ่ในชุมชนยังมักจะเป็นปัญหาของสังคมในเรื่องของการใช้เวลาในทางที่ผิด มีการมั่วสุมสิ่งเสพติด ซึ่งอาจเป็นผลพวงจากภาวะเศรษฐกิจของผู้ใหญ่ในครอบครัวทำให้ไม่มีเวลาเอาใจใส่ดูแลและสำหรับการจัดตั้งองค์กรประชาชนในชุมชน พบว่า ส่วนใหญ่จะมีการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนแล้ว และมักจะได้รับความช่วยเหลือด้านต่างๆจากทางสำนักงานเขตและพรรคการเมือง แต่ไม่ปรากฏการช่วยเหลือขององค์กรเอกชนเลย

สำหรับปัญหาที่พบในชุมชนแออัดริมคลอง อาจสรุปออกได้ 4 กลุ่มใหญ่ๆ คือ ปัญหาด้านที่อยู่อาศัย ได้แก่ ปัญหาความแออัดเสื่อมโทรมของที่อยู่อาศัย ปัญหาการไล่ที่ ปัญหาไฟไหม้ และสภาพทางเดินเท้า ปัญหาด้านเศรษฐกิจ-สังคม ได้แก่ ปัญหาความยากจน ลักขโมย ทะเลาะวิวาท ยาเสพติด และขาดงบประมาณชุมชน ปัญหาด้านสาธารณูปโภคสาธารณูปการ ได้แก่ ปัญหาระบบการระบายน้ำ ไฟฟ้า(ตามทางเดิน) ประปา โทรศัพท์ อุปกรณ์ดับเพลิง ที่นันทนาการ และการกำจัดขยะ และปัญหาด้านสภาพแวดล้อม ได้แก่ น้ำเน่าเสีย ยุง คลองดินเขิน กลิ่นเหม็นจากขยะ และเสียงดัง(จากคนและยานพาหนะ) ปัญหาที่พบมากที่สุดในทุกเขต คือ น้ำเน่าเสีย รองลงมาคือ การกำจัดขยะและความแออัดเสื่อมโทรมของที่อยู่อาศัย และปัญหาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมจะเป็นปัญหาที่พบในทุกๆเขต นอกจากนี้เขตชั้นในมักจะมีปัญหาเศรษฐกิจ-สังคมมากที่สุด เขตชั้นนอกจะพบปัญหาสาธารณูปโภคสาธารณูปการมากที่สุด และเขตชั้นกลางจะเป็นเขตที่พบจำนวนปัญหาต่างๆมากที่สุด

ในด้านความสำคัญของคุณคลองและผลกระทบต่อชุมชนแออัดริมคลอง พบว่า แม้ว่าในปัจจุบันคลองจะถูกลดบทบาทและมีสภาพเสื่อมโทรมลงเมื่อเทียบกับอดีต แต่คลองก็ยังคงมีความสำคัญต่อผู้คนเป็นจำนวนมากในเรื่องของการเป็นทางสัญจร เป็นที่เปิดโล่งเพื่อถ่ายเทอากาศและพักผ่อนหย่อนใจ และเป็นการระบายน้ำ โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ในเขตชั้นนอกและชั้นใน และโครงการสร้างเขื่อนและทางเดินเท้าเลียบริมคลองเป็นโครงการของรัฐที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาหน้าท่วมและน้ำเซาะตลิ่ง เป็นโครงการที่มีผลกระทบต่อชุมชนแออัดริมคลองโดยตรงทั้งด้านบวกและลบ โดยโครงการดังกล่าวส่วนใหญ่จะสร้างเสร็จแล้วในคลองสายสำคัญในเขตชั้นใน

โดยผลจากการศึกษาสภาพทั้งหมด ทำให้สามารถวิเคราะห์ศักยภาพของพื้นที่จากการให้ค่าน้ำหนักของคำตอบที่มีสัดส่วนมากที่สุด ได้ว่า ชุมชนแออัดริมคลองในเขตชั้นในมีศักยภาพหรือมีความพร้อมในการพัฒนาตนเองมากที่สุด รองลงมาคือ เขตชั้นกลางและเขตชั้นนอก ซึ่งเขตทั้งสองยังต้องอาศัยความช่วยเหลือจากภายนอก(รัฐ)อยู่มาก โดยเขตชั้นกลางจะต้องพิจารณาในประเด็นของความมั่นคงในที่อยู่อาศัย(บุกรุก) ส่วนเขตชั้นนอกจะต้องพิจารณาในเรื่องของการให้บริการของรัฐ โดยทั้งนี้ทั้งนั้นการพัฒนาในทั้ง 3 เขตจะต้องมีการปรับปรุง

หรือยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจควบคู่ไปด้วย เพราะเป็นปัญหาที่ชุมชนในเขตต่าง ๆ ประสบมากกว่าประเด็นอื่น ๆ และผลจากการศึกษาทั้งหมดข้างต้น ถึงประวัติความเป็นมา สาเหตุการเกิดปัญหาและสถานการณ์ปัจจุบันของชุมชนแออัดริมคลอง ทำให้สามารถวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาที่แท้จริงของชุมชนแออัดริมคลอง และสามารถแบ่งปัญหาดังกล่าวออกได้ 3 ระดับปัญหา คือ ปัญหาระดับชาติ ที่เกิดจากความไม่ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจในชนบทและการเป็นเมืองโตเดี่ยวของกทม. ปัญหาระดับเมือง จะเป็นปัญหาที่เกิดจากผลพวงของการกลายเป็นเมืองโตเดี่ยวของกทม. รวมถึงการทำงานของรัฐที่ไม่มีการวางแผนและการขาดเอาใจใส่ดูแลอย่างรัดกุม ปัญหาระดับชุมชน เป็นผลของการสั่งสมของปัญหาระดับชาติและระดับเมือง ซึ่งจะถูกแสดงออกในลักษณะทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อมของชุมชน โดยแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ถูกเสนอแนะในแต่ละระดับจะเป็นการตอบสนองปัญหาหลักต่างๆที่เกิดขึ้นที่ละประเด็น โดยคาดหวังว่าการแก้ไขที่ต้นเหตุของแต่ละปัญหานั้น ๆ ได้ อาจคลี่คลายปัญหาอื่น ๆ ที่เป็นผลพวงตามมาได้

แต่อย่างไรก็ตาม เพื่อความชัดเจนของการเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดริมคลอง ระดับของปัญหาที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการแก้ปัญหาให้ทันต่อเหตุการณ์ ก็คือ ปัญหาระดับชุมชน ซึ่งหน่วยงานหลักของรัฐที่จะรับผิดชอบในส่วนนี้ คือ การเคหะแห่งชาติและกทม. โดยวิธีที่ถูกเสนอขึ้น จะเกี่ยวข้องกับการพิจารณาปัจจัยสำคัญๆที่เกี่ยวข้องกับสภาพภายในชุมชนแออัดริมคลองเองและความสัมพันธ์ของปัจจัยเหล่านั้น ปัจจัยทั้ง 4 ที่เกี่ยวข้องได้แก่ การมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และหน้าที่ของชุมชน ความแรงของพื้นที่(เกี่ยวกับที่ตั้งและการใช้ที่ดิน) ความเป็นไปได้ในเชิงพื้นที่ชุมชน(สภาพการครอบครองที่ดินและเจ้าของที่ดิน) และความยากง่ายในการดำเนินการแก้ไข(ขนาดของชุมชนและสถานะผู้อยู่อาศัย) ซึ่งผลของความสัมพันธ์ของปัจจัยทั้ง 4 จะก่อให้เกิดชุมชนแออัดริมคลองลักษณะต่างๆ และเมื่อพิจารณาชุมชนแออัดริมคลองแต่ละลักษณะและดูถึงแนวทางแก้ไขที่พอจะเป็นไปได้แล้ว พบว่าสามารถจัดกลุ่มลักษณะของชุมชนแออัดริมคลองได้เป็น 4 กลุ่มตามแนวทางแก้ไขทางกายภาพที่เสนอไว้ โดยแนวทางแก้ไขทั้ง 4 ได้แก่ การอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชน การปรับปรุงผังชุมชนใหม่ การควบคุมและปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชน และ การควบคุมและรื้อย้าย โดยแนวทางทั้ง 4 จะถูกพิจารณาให้ครอบคลุมและสามารถแก้ไขชุมชนแออัดริมคลองที่มีลักษณะความสัมพันธ์ตรงกับความสัมพันธ์ของปัจจัยที่ 4 ที่กำหนด นอกจากนี้ เพื่อให้การแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดริมคลองมีความสมบูรณ์มากที่สุด แนวทางแก้ไขทางกายภาพทั้ง 4 ควรทำควบคู่กับแนวทางการแก้ไขทางด้านเศรษฐกิจ-สังคมที่ถูกเสนอไว้แล้วในตอนต้น แต่อย่างไรก็ตาม ความเป็นไปได้ของแนวทางการพัฒนาชุมชนแออัดริมคลองทั้งหมดนี้ยังขึ้นอยู่กับข้อจำกัดทางด้านงบประมาณ บุคลากร หน่วยงานที่รับผิดชอบ และความรู้สึกนึกคิดของคนในชุมชนเป็นสำคัญ

สำหรับผลงานวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้คาดหวังว่าจะเป็นการชี้ถึงรูปแบบการพัฒนาและแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนแออัดริมคลองที่ชัดเจนขึ้น โดยรูปแบบการพัฒนาและแนวทางดังกล่าว อาจถูกปรับเปลี่ยนใช้ตามสถานการณ์ของชุมชนแออัดริมคลองและข้อจำกัดด้านต่างๆในการดำเนินงาน

การนำผลวิจัยไปใช้ในการวางแผน

ในขบวนการหรือขั้นตอนการวางแผนนั้นประกอบไปด้วย ระดับของความรับผิดชอบงานหลายระดับด้วยกัน โดยแต่ละระดับจะมีความเข้มข้นแตกต่างกันตามเนื้อหาของแผนในระดับนั้น ๆ แผนระดับสูงจะเน้นนโยบาย ส่วนแผนระดับล่างจะเน้นการปฏิบัติตามนโยบายโดยคำนึงถึงวิธีการหรือกลุ่มเป้าหมายเป็นสำคัญ

สำหรับผลจากการวิจัยในครั้งนี้ โดยภาพรวมแล้วทำให้ทราบถึงแนวทางการแก้ไขปัญหามุมชนแออัดริมคลองทั้งในระดับชาติจนถึงระดับชุมชน ซึ่งหมายถึงสามารถทำไปใช้ในการวางแผนตั้งแต่ระดับสูงจนถึงระดับล่างได้ แต่อย่างไรก็ตามผลของการวิจัยในครั้งนี้ ส่วนท้ายสุดจะเป็นการเน้นถึงแนวทางการแก้ไขปัญหามุมชนแออัดในระดับชุมชนหรือระดับล่างในรูปแบบที่แตกต่างจากแนวทางการพัฒนาแก้ไขปัญหามุมชนแออัดโดยทั่วไป

และเมื่อพิจารณาจากขบวนการวางแผน ระดับของการวางแผนและประเภทของการวางแผนแล้ว ผลของการศึกษาในส่วนต้นจะสามารถนำไปใช้ได้ในระดับนโยบายซึ่งจะเกี่ยวข้องกับการวางแผนเป้าหมายในระดับเมืองและชาติ ในส่วนท้ายจะสามารถนำไปใช้ได้ในระดับพื้นที่เฉพาะในเรื่องของรูปแบบแนวทางการพัฒนา กล่าวคือ ทำให้สามารถกำหนดเป้าหมายของการวางแผนในการพัฒนาชุมชนในระดับต่าง ๆ ได้ชัดเจน และมีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ในเชิงกายภาพมากขึ้น เนื่องจากผลของการวิจัยทำให้ทราบถึงศักยภาพของพื้นที่ในแง่ของการพัฒนาเด่นชัดยิ่งขึ้นทั้งในด้านที่เกี่ยวกับการแก้ไขและพัฒนาชุมชนแออัดริมคลองเอง และโดยผลของศึกษาชุมชนแออัดริมคลอง นับเป็นตัวอย่งการศึกษาเฉพาะพื้นที่ที่มีความแตกต่างในทางกายภาพของที่ตั้ง ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาและปรับปรุงแผนที่จะนำไปใช้ โดยรูปแบบการพัฒนาและแนวทางดังกล่าวจะต้องมีการผันแปรตามลักษณะทางกายภาพของที่ตั้งและปัจจัยแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง

นอกจากนี้ ผลของการวิจัยยังสามารถนำไปปรับใช้กับชุมชนแออัดประเภทอื่น ๆ ได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนแต่ละประเภท และเป็นพื้นฐานของการวางแผนการพัฒนาชุมชนแออัดประเภทต่าง ๆ อีกทั้งสามารถเป็นแนวทางการศึกษาเบื้องต้นในการสร้างเกณฑ์มาตรฐานในการพัฒนาหรือการกำหนดปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนเพื่อพัฒนาชุมชนแออัดโดยทั่วไปในอนาคต

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับการจัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนแออัด ทั้งในเรื่องของประเภทข้อมูลที่เหมาะสม ควรจัดเก็บ(ในรูปของตารางข้อมูล แผนที่ ภาพถ่าย) วิธีการได้ข้อมูลอย่างรวดเร็วและถูกต้อง ระบบการจัดเก็บของข้อมูลและผู้ประสานงาน ทั้งนี้เนื่องจากข้อมูลพื้นฐานเป็นสิ่งสำคัญมากสำหรับการวิจัย
2. ศึกษาความสัมพันธ์ของปัจจัยที่เป็นตัวประกอบชุมชนแออัด(ริมคลอง) เพื่อสร้างแบบจำลองที่ใกล้เคียงสภาพความเป็นจริงของชุมชนแออัด(ริมคลอง) และหาแนวทางแก้ไขพัฒนาจากแบบจำลองดังกล่าว
3. ศึกษาประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองเดิมและการกลายเป็นชุมชนแออัดริมคลอง

4. ศึกษาถึงการกำหนดขนาดพื้นที่สาธารณะริมคูคลอง เพื่อเป็นแนวเขตที่แน่นอนของคูคลองและเขตที่อยู่อาศัย(อาจทำได้หลังจากมีการสร้างเขื่อนคสล.เลียบริมคลองแล้ว) และรูปแบบการใช้พื้นที่สาธารณะดังกล่าวเพื่อประโยชน์ของเมือง
5. ศึกษาถึงความเป็นไปได้ของการโยกย้ายชุมชนแออัดริมคลอง เนื่องจากเป็นปรากฏการณ์ที่เสื่อมโทรมของเมือง มักจะอยู่อย่างผิดกฎหมายและสร้างความเสื่อมโทรมให้กับสิ่งแวดล้อมที่สำคัญ(คูคลอง)
6. ศึกษาถึงบทบาทของหน่วยงานรัฐและเอกชนที่เข้ามามีส่วนในการช่วยเหลือชุมชนแออัดริมคลอง